

GRASS ROOTS

DIALOGUE

YEAR 1 ISSUE 10

Ashwin-Kartik 2070 BS

October 2013

दलीत र वन

समाजमा पिछडिएका मध्य अग्रपकिमा पर्ने दलितलाई सामुदायिक वनमा समाहित गर्नु राज्यको दायित्व हो। नेपाल सरकारले अवलम्बन गरेको ‘लिजहो लड फरेस्टी’ अवधारणाले वन र दलित वर्गको अन्यो न्याश्रित सम्बन्धलाई सम्बोधन गर्दछ।

सन १९७८ मा चर्चामा आएको सामुदायिक वनको अवधारणाले नेपालमा वनजंगलको श्रोतलाई बलियो त बनायो तर त्यही बनप्रति जिविकोपार्जनको लागी भर पर्ने गरीब र पिछडिएका दलित वर्गको समस्यालाई वै वास्ता गरेको धेरै विशेषज्ञको टिप्पणी पाईच्छ। त्यही समस्यालाई मध्यनजर गरेर सन १९९३ मा ‘लिजहो लड फरेस्टी’ को अवधारणा ल्याइयो। यो अवधारणाले खास गरेर जग्गा जर्मीन आफ्नो नाममा नभएका पिछडिएका दलीत वर्गलाई सम्बोधन गर्दछ।

नेपालमा ११ प्रतिशत जमिन माथि उल्लेखित ‘लिजहो लड फरेस्टी’ को प्रयोजनको लागी उपयुक्त भएको विशेषज्ञहरूको भनाई छ।

सामुदायिक वनबाट पाइने वाउरा र काठलाई धनीले मात्र किन्तु सकिने हुदाँ गरीब दलीतहरू वनजंगल स्रोतबाट वञ्चित भएको अवस्थालाई सुधार्न अहिले लगभग २०००को हाराहारीमा उपभोक्ता समितीहरू संगठितरूपमा दलितको समावेशी र वनको सुरक्षामा लागिरहेको तथ्याकले देखाउछ। उक्त अवधारणाको फलस्वरूप सन १९९६ मा २ प्रतिशत दलितको प्रतिनिधित्व बढेर सन २००३मा ७ प्रतिसतमा बढे को छ।

‘लिजहोलड फरेस्टी’ मार्फत दलितहरूलाई समाहित गर्दा देशको गरिबी निवारणमा पनि महत्वपूर्ण टे वा मिल्ने देखिन्छ। यसरी वन र दलितलाई लिजहो लडजस्ता अवधारणाले सम्बोधन गर्दा वनजंगल र सामाजिक उत्थानको दोहोरो प्रभाव पनि देखिन्छ।

तराई वन ट्युवस्थापनः वार्तविक्ता र चुनौति

भोला भट्टराई

नेपालको पहाडी क्षेत्रमा सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहले वन व्यवस्थापनमा राम्रो सफलता पाएपन तराई, चुरे तथा मधेशमा सामुदायिक वन प्रति जनचासो बढन सकेको छैन्। वन श्रोतको प्रयोगमा वनक्षेत्र नजिकका बासिन्दाले मात्र व्यापक उपभोग गरेको, टाढाका बासिन्दाले श्रोत नपाएको, तराईको वनमाथिको अतिक्रमण कायम नै रहेको आदि कारणले गर्दा पहाडमा सफल परम्परागत सामुदायिक वनको अभ्यास भन्दा अलगै मानिएको अभ्यास तराईमा शुरु भएको हो।

वि.स. २०५७ सालमा सरकारले वनाएको “वन नीति” मा रही तराई मधेशमा रहेको वन व्यवस्थापनको लागि शुरु भएको साझेदारी वनको अभ्यासले लगभग एक दशक पुरा गरेको छ। एक दशक लामो अभ्यासका बीच साझेदारी वन कार्यक्रमले थुप्रै सकारात्मक उपलब्धी हासिल गरेको छ, भने कतिपय व्यवहारिक र नीतिगत सवालहरूको कारण साझेदारी वन अवधारणाले व्यापकतापाउन अझे सकेको छैन्।

स्थानीय सरकार, जिल्ला वन कार्यालय र स्थानीय समुदाय (वनक्षेत्र नजिक र टाढाका) बीचको आपसी साझेदारीतामा चक्का वनको व्यवस्थापन गर्ने सोच नै साझेदारी वन हो। तराई र भित्री मध्य शका चक्का तथा उत्पादनशिल वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा टेवा

पुऱ्याउने, स्थानीय मागलाई सहज आपूर्ति व्यवस्था मार्फत पुरा गर्ने एवं सबै सरोकारवाला निकायको भूमिकालाई स्थान दिने यस अवधारणप्रति तराई तथा मधेशमा उत्साहजनक माहौल शृजना भएको छ। जस्लाई नेपाल सरकार तथा सरोकारवालाहरूले समेत सकारात्मक पहल ठानेका छन्।

भोला भट्टराई वन जलवाया परिवर्तन तथा ऐप्लस क्षेत्रमा बागो समयाल्लेखि कार्य गर्दै आजू माइको छ। हाल उहाँ चाष्ट्रिय जनवकालत मञ्च नेपालको अध्यक्ष कुमुकुन्ध

यस अंकमित्र

- वन व्यवस्थापन : पृष्ठ १
- दलीत र वन : पृष्ठ १
- साझेदारी वन : पृष्ठ २
- आर्थिक सुशासन : पृष्ठ ३
- वनको अवसर : पृष्ठ ३
- चुनौति तथा जोखिम : पृष्ठ ४
- निष्कर्ष : पृष्ठ ४

“

कपिलवस्तु जिल्लामा २५०को तिलौटाकोट आफेदारी घबले आफ्नो व्यवस्थापन अनितिमा महिलाको ५० % प्रतिनिधित्वको लागि प्रत्येक गा.वि.स.घाट १ महिला २ १ पुऱ्याउ ल्याउने आँख्याथ बटेको छ अन्ते आन्य कम्मूम्हामा पनि कलितमा ३३ % महिलाको प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने आवाज ठढव थालेको छ।

”

१. साफेदारी वनको पर्याप्ति अवधारणा शुद्धिको प्रयाप्ति

साफेदारी वनको अवधारणा शुरू हुने वित्तिकै केही समूह र राजनीतिक गुटले यसको चक्रों विरोध गर्दै साफेदारी वन कार्यक्रमलाई असफल बनाउन गरेको प्रयत्नको बावजुद पनि हाल नेपालको १२ वटा जिल्लामा कर्त्रित ७५ हजार २ सय एकाउन्टर वन क्षेत्रको व्यवस्थापन यीनै साफेदारी वन व्यवस्थापन समूहले गर्दै आएको

छ। तराइको १२ वटा जिल्लाका ५ सय एकाउन्टर वनको समिति र ९ वटा नगरपालिका क्षेत्रका करीब ५० लाख मधेसी तथा अन्य समुदायले साफेदारी वनबाट प्रत्यक्ष र परोक्ष लाभ पाएका छन्। यस आर्थिक वर्षमा थप ५० हजार एकाउन्टर वन क्षेत्र साफेदारी वनको रूपमा विस्तार गर्ने लक्ष्य सरकारले लिएको छ।

सि.न.	निवास	साफेदारी वनको	नम.	भोजन वर्गीकृति	गा.पि.स.पा.
१		सामाजिक	०६३ ६४-६७ ६८	२५-१	३०-०
२		इकाईपालि	०६६ ६९-७७ ७८	२३-०	१९०७८
३	लापा	सामाजिक	०६६ ६९-७७ ७८	२३-०	१८२९१
४		भारती	०६६ ६७-७० ७१	१५-१	३३४६
५		सामाजिक	०६६ ६७-७० ७१	३०-०	३८२७६
६		लापा	०६६ ६९-७७ ७८	२४-१	१२६००
७		सामाजिक	०६६ ६७-७० ७१	४०-०	१०५२१
८	लोलड	सामाजिक	०६६ ६९-७२ ७३	३०-०	२४९२३
९		सामाजिक	०६५ ६६-६९ ७०	३५-१	
१०		सामाजिक	०६६ ६७-७० ७१	२०-०	४५७५२
११	महाले	सामाजिक	०६७ ६६-७० ७२	२२-०	१३६६८
१२	लापा	सामाजिक	०६६ ७०-७० ७१	२२-०	६२०३६
१३		सामाजिक	०६९ ७०-७८ ७९	४१-१	१३४०५
१४		सामाजिक	०६६ ६७-७५ ७६	२३-१	
१५		सामाजिक	०६७ ६८-७५ ७७	१०-०	६७१३३
१६	कालिकाटा	कालिकाटा	०६६ ६९-७७ ७८	१९-०	९१५०
१७		सामाजिक	०६६ ६७-७० ७१	१६-०	८८२०
१८	सामाजिक	सामाजिक	०६७ ६६-७१ ७२	९-१	१४२८
१९	उम्मी	शासकीय	०६७ ६६-७१ ७२	७-१	१६-०५
	कुल	कुल		४४१-४४८	६६-०५

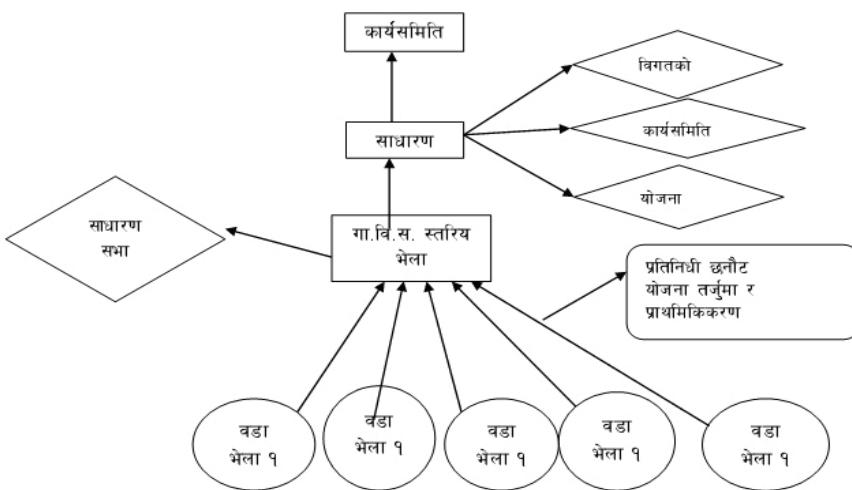
११. तहगत अंतर्चाल २ प्रतिनिधित्वको अवधारणा

साफेदारी वनमा गाँउ तहदेखि जिल्ला तहसम्म तीनवटै साफेदारको अर्थपूर्ण संलग्नताले यसको उपादेयता बढाएको छ। यसैगरी साफेदारी वनको गाँउ तहदेखि निर्माण हुने प्रतिनिधित्व प्रणाली र संरचनाले गर्दा भन्न तराई र मधेसमा स्थानीय लोकतान्त्रिक अभ्यासलाई बढाउन मद्दत पुऱ्याएको छ। प्रत्येक साफेदारी वनको २/२ वर्षमा हुने निर्वाचन प्रक्रियामा बढौदै गएको जनसहभागिताले गर्दा यी संरचनाहरू वन संरक्षणमा मात्र होइन स्थानीय लोकतन्त्रको आधार बन्ने स्थिति बढौदै गएको

छ।

साफेदारी वनको निर्देशिका २०६८ ले गरेको व्यवस्था बमोजिम प्रत्येक गा.वि.स.भित्र पर्ने वडाहरूमा वडा भेला गराई साफेदारी वनको गा.वि.स.स्तरीय संरचनाको लागि प्रतिनिधित्व छनौट गरिन्छ। प्रत्येक गा.वि.स. स्तरीय भेलाले समूहको व्यवस्थापन समितिमा रही कार्य गर्ने व्यक्तिहरूको छनौट गर्दछ। यसरी गरिने छनौट प्रक्रिया लामो र भन्नफटिलो भएपनि सुदूर लोकतन्त्रको अपरिहार्य शर्त भएको कारण यसको महत्व बढ्दौ छ।

साफेदारी वनको प्रतिनिधित्व योजना र संरचनागत ढाँचा

निर्देशिकाको व्यवस्था

ज) साफेदारी वन व्यवस्थापन समूहका सदस्यहरू मध्येबाट (सरकारी निकायका प्रतिनीधिबाटेक) समूहले चयन गरेको प्रतिनीधिद्वज जना संयोजक

झ) साफेदारी वनअंतर रहेको क्षेत्रबाट निर्वाचित जिल्ला विकास समिति सदस्य मध्येबाट जिल्ला विकास समितिले तोकेको प्रतिनीधिद्वज जना उपदसेयोजक

झ) व्यवस्थापन क्षेत्रभित्रका प्रत्येक गा/उ

विकास समितिनगरपालिका का सम्पूर्ण निर्वाचित वडा प्रतिनीधिहरू मध्येबाट शनिएका प्रतिनीधि जन्न जना सदस्य

झ) व्यवस्थापन क्षेत्रभित्रका गा/उ विकास समिति महासंस्थे मनोनयन गरेको प्रतिनीधिद्वज जना सदस्य

झ) समूह भित्रको दलित सदस्यहरू मध्येबाट समूहले मनोनयन गरेको प्रतिनीधिद्वज जना सदस्य

झ) समूह भित्रको आदिवासीजनजाति सदस्यहरू मध्येबाट समूहले मनोनयन गरेको प्रतिनीधिद्वज जना (आदिवासी जन, जनजाति जन) सदस्य

झ) समूह भित्रको महिला सदस्यहरू मध्येबाट

अमावेसीय अंतर्चाल निर्माण २ अमावताको लागि अंतर्मात्र व्यवस्था

साफेदारी वनको अभ्यासको लागि नेपाल सरकारले लागू गरेको निर्देशिका बमोजिम वन क्षेत्रबाट नजिक र ठाडा रहेका उपभोक्ताहरू मध्ये बाटे व्यवस्थापन समितिमा प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था गरिएको छ। परम्परागत हिसाबले वन अधिकार तथा लाभबाट बिन्दुत असम्भायको प्रतिनिधित्व सबै साफेदारी वन समितिमा ५० प्रतिशत भन्दा बढी गराएर विगतको गल्लीको क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरिएको छ। जसको कारण समितिले गर्ने निर्णय समेत टाढाका उपभोक्ताको हितमा हुन सकोस्। अर्कोतर्फ, वनमा आश्रित दलित, जनजाति र महिलाको भूमिका बढाउन निर्देशिकाले विशेष स्थानको व्यवस्था गरेको छ।

बाट समूहले मनोनयन गरेको प्रतिनीधिद्वज जना सदस्य

ठ) सम्बन्धित रेञ्जपोष्टका प्रमुखबन अधिकृतद्वज जना सदस्य

झ) व्यवस्थापन क्षेत्रभित्रका इलाका वन कार्यालयहरूका वन अधिकृतहरू मध्येबाट जिल्ला वन कार्यालयले तोकेको अधिकृत प्रतिनीधिद्वज जना सदस्यद्व र सचिव

आमदारी ००० मा	बुन्दे ००० मा	गोजगारी
५०००	५९००	४००३५ श्रम तिन

ओत : लिङ्ग सम्पर्कसत्र

२. साफेदारी घटको आर्थिक सुव्याप्ति

साफेदारी वनको मुख्य आमदानी भनेको नै काठ, दाउरा विक्री वितरण गर्दा प्राप्त हुने ५० % भाग नै हो । निर्देशिकाले व्यवस्था गरेको जिम वनवाट निकालिएको काठ दाउरा मध्ये ५० % लिएर उपभोक्तालाई विक्री वितरण गर्ने कार्य समितिले गर्दछ ।

निर्देशिकाको व्यवस्था

साफेदारी वनबाट उत्पादित काठ दाउराको परिमाण तथा गुणस्तर (ग्रेड) को आधारमा छुण प्रतिशत समूह र वा की छुण प्रतिशत नेपाल सरकारको हुनेक । समितिले साफेदारी वन व्यवस्थापन कार्ययोजनाको कार्यान्वयनबाट प्राप्त हुने काठ दाउरा आन्तरिक खपतको लागि प्राथमिकता दिई वा की रहेको काठ मात्र समूह बाहिरको लागि पुऱ्याउनु पर्नेक ।

यो काठ दाउरा निकालिएमा साफेदारी वनमा कुनै पनि अन्य श्रोत छैन । यद्यापि, समूहहरूले आफ्नो सकृदातामा काठ दाउरा चोरी निकासी नियन्त्रण गर्ने र सो समातिएको काठ, दाउरा विक्रीबाट प्राप्त रकम भने सदुपयोग गर्न सक्नेछ ।

नेपालको विभिन्न सहभागितामुलक वन व्यवस्थापन पद्धतिमा लागेको आरोप मध्ये भ्रष्टाचार, आर्थिक अनियमितता, अन्यायपूर्ण लाभांश बाँडफाँडलाई न्यून गर्न साफेदारी वनको निर्देशिकाले दुईवटा प्रमुख साफेदारलाई कोष व्यवस्थापनको जिम्मेवारी तोकेको छ । कुनै एउटा मात्र साफेदारले आफू खुशी कुनै पनि खर्च गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएको छ । यसैगरी समूहले आफूले आमदानी गरेको रकम समेत निम्न कार्यमा खर्च गर्नुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था गरी आर्थिक सुशासनको बाटोमा लैजाने प्रयास गरेको छ ।

३२. आर्थिक शुक्रुपार्क २ जबलेखा पटीक्षण

साफेदारी वनको समितिले गरेको आर्थिक गतिविधि लाई महालेखा परिक्षकको लेखा परिक्षणले मात्र वैधता पाउदैन । व्यवस्थापन समिति, वन समूह तथा पटक-पटक हुने वैठक, भेला, साधारण सभा आदिमा सार्वजनिक लेखा परिक्षण र जनसुनुवाई गर्ने गरिन्छ । यदि कुनै पदाधिकारीले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा नगरे कारबाही गरिन्छ ।

करितपय अवस्थामा लेखा पद्धति चुस्त दुरुस्त नराले समूहलाई साफेदारी वनको अर्को साफेदार जिल्ला वन कार्यालयले पनि व्यवस्थित गर्न आवश्यक सहजीकरण गर्ने गर्दछ । जसले गर्दा समुदायको क्षमता विकासमा समेत मद्दत पुरेको छ ।

३३. थोङ्गाटीको अवधारणा साफेदारी घन नेपालको तराई क्षेत्रमा रहेको वनले प्रशस्त रोजगारी शृङ्जना गर्न सक्ने क्षमता राख्दछ । तराईमा रहेको वनको वार्षिक वृद्धिर छैन हो भने १० २० से

२१. काठ दाउराको आन्तरिक आपूर्ति, एक प्रभावकाटी पच्छति

साफेदारी वनले वन श्रोतबाट अलिंगाएका वनबाट टाढा रहेको दक्षिण सीमावर्ती क्षेत्रसम्म वसेका ने पालीलाई काठ-दाउरा उपलब्ध गराउने प्रयास गरेको छ । धेरै जसो साफेदारी वनले दक्षिण क्षेत्रमा डिपो स्थापना गरेर सरल र सहज पहुँच पुग्ने गरी काठ दाउराको आपूर्ति गराएको छ । साफेदारी वनबाट काठ र दाउरा पाउने उपभोक्ताहरूले साफेदारी वनका अवधारणाको कारण आफ्नो बाबु बाजेले उपभोग गरेको वनमा आफ्नो पनि अधिकार पुर्नस्थापित भएको महसुश गर्न थालेका छन् । करितपय अवस्थामा आफ्ना बडा प्रतिनिधि मार्फत काठ दाउराको माग संकलन गर्ने, माग सही हो होइन भनेर संयुक्त अनुगमन गर्ने र प्रतिनिधिहरूको सिफारिस जिम्मेवारीमा काठ दाउरा उपलब्ध गराउने काम साफेदारी वनले गरेको छ ।

चरणहरु : काठ दाउरा आपूर्ति

- (क) माग संकलन : साफेदारी घनका प्रतिनिधि, ट्रेडियो, आर्जिनिक अङ्गुच्चामा मापर्ति माग
- (ख) माग सही भए नभएको अनुगमन : काठ, दाउरा प्रिक्री प्रतिटा वा अन्तर्गमन उप अमिति मापर्ति माग लाही अंड नशेको व्यार्थ्य घटाइन्ने क्रम ।
- (ग) मागको प्राथमिकता : माग धैर्ये २ आपूर्ति द्वारा क्रम हट्टे अंडकोले प्राथमिकता गरिन्ने ।
- (घ) काठ दाउराको आपूर्ति : प्राथमिकताको आधारमा काठ दाउराको आपूर्ति
- (ङ) अनुगमन : उपलब्ध नशाङ्को काठ दाउराका माग धमोजिम प्रयोगे अंड नशेको अन्तर्गमन
- (च) ढण्ड जटियाङा : यदि क्लैनले प्रयोग बगाटी प्रिक्री पाइङ्गामा ढण्ड जटियाङा गरिन्ने

न्टीमिटर डायमिटर भएको सुखविरुद्धको संख्या २ सय ४४ वटा र २० से.मी देखि ५० से.मी भएको मा १ सय ४३ वटा रहेको छ । (वन सम्भेक्षण तथा अनुसन्धान विभाग, १९९९) । यस तथ्यांकको तराईको वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्ने हो भने दीगो व्यवस्थापन पद्धति अनुसार १५ करोड ४ लाख १२ हजार क्युविक फिट काठ निकाल सकिन्छ । यसरी निकाले काठको चालु दररेट अनुसार काठ विक्री गर्ने हो भने ३९ अर्ब नेपाली रुपैया राजस्वमा जम्मा हुने देखिन्छ । यो कामको लागि चाहिने अदक्ष, अर्धदक्ष र दक्ष जनशक्तिका गरी कूल ८२ हजार मानिसले वर्ष भरी रोजगारी पाउन सक्नेछन् । (सहायक जि.व.अ. विजयराज सुवेदीसँगको कुराकानी २०७०) । यो कामको लागि वनको विस्तृत कार्ययोजना बनाउने र कार्ययोजना अनुसार ८० वर्षको धुस्ती प्रणाली तय गरी वनको दीगो व्यवस्थापन गर्न सकिने र नियमित आमदानी गर्न सकिने तर्क सुवेदीको छ ।

तिलौराकोट साफेदारी वन कपिलवस्तुले वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन शुरू गरेको छ । योजना अनुसार वनको पुराना रुखहरू निकाले र नयाँ विरुद्धको वृद्धि गराउने लक्ष्य अनुसार गत आर्थिक वर्षमा कुल ४२ हजार १ सय ८४ चट्टा दाउरा निकालिएको थियो । सो मध्ये २१ हजार ७९ क्यु.फि. काठ र ९२ चट्टा दाउरा समुदायलाई उपलब्ध गराइएको थियो । सो दाउरालाई दक्षिण र वनबाट टाढा रहेका २४ वटा गाउँ विकास समितिसम्म वितरण गरिएको थियो । यसरी वितरण गरिएको काठ दाउराको आमदानी हेर्दा जम्मा ४ करोड ५० लाख भएको देखिन्छ भने खर्च ५९ लाख भएको बताइन्छ । यस काममा ४० हजार मानिसको श्रम (दिन) लागेको र रोजगारी प्राप्त भएको देखिन्छ ।

३. साफेदारी घनको अवधारणा

सयौं वर्षदेखि राज्यले एकलौटी ढंगाले ठेकेदार, तस्करसँग गठबन्धन मार्फत दुरुपयोग गर्दै आएको तराईको उत्पादनशील वनलाई स्थानीय समुदायले संरक्षण, सम्बद्धन र सदुपयोग गर्ने माग गरेको छन् । तरपनि वन नजिक बस्ने समुदाय मात्रैले फाइदा लिने सामुदायिक वनको अभ्यासले दक्षिण र वनबाट टाढाका परम्पर गत उपभोक्तालाई समेटेन । त्यही कारणले गर्दा टाढाका उपभोक्ता सहितको सहभागितामा वन व्यवस्थापन कार्यको लागि साफेदारी वन विस्तार भएको छ । स्थानीयता, विकेन्द्रीकरण, समुदायको पहुँच र नियन्त्रण वृद्धि, असल वन शासनको अनुभूति आदि जस्ता उपलब्धी हासिल गरेको साफेदारी वनको वातावरणमा वाह्य र भित्री रुपमा थुपै अवसरहरू शृङ्जित भएका छन् भने केही चुनौती समेत देखा परेका छन् ।

३.१. वन प्रतिको जनचासो र सामुदायिक संगठन निर्माण

तराई मधेशका प्रत्येक मानिस तराईमा साफेदारी वन विस्तार हुनुपर्ने कुरामा अडिगा छन् । उनीहरूमा सामुदायिक वन प्रति वितृप्ता छ । वन क्षेत्र नजिकका मानिसले शासन गर्ने सामुदायिक वन, मधेसी र टाढाका उपभोक्ताको हितमा नभएको उनीहरू बताउँछन् । मधेसका प्रत्येक नागरिक मधेसमा अधिकार सहितको साफेदारी वनको वकालत गरिरहेका छन् । लाखौलाख मधेसीहरूमा साफेदारी वनप्रति आशा छ । वन श्रोत पाउने कुरामात्र होइन, विक्षणका खाली, पर्ति, ऐलानी जग्गामा कृषि वन विस्तार, सार्वजनिक वन विस्तार र नीजि जग्गामा नीजि वन विस्तार जस्ता योजनाहरू उनीहरूसँग छ । गाँउ गाउँमा साफेदारी वनको वडा भेलाहरू गर्दैछन् - उनीहरू । करितपय गाउँमा सार्वजनिक वनको लागि चौर, कुलो, खोला किनारमा वृक्षारोपण गरिएको छ, भने हजारौं व्यक्तिहरू आफ्नो नीजि जग्गामा वृक्षारोपण गर्दैछन् । यी सबै कामको लागि समुदायमा आधारित संस्थाहरू निर्माण भएका छन् । करितपय ठाउँमा समूह गठनको र जनच

तनामुलक कायकमको माग भईरहे
को छ ।

४२. सामाजिक थार्ड्शावको लागि थाउँ
ढाई धव

तराई र मधेसमा बहस भईरहको र
ज्यको निर्माण र पुर्नसंरचनाको
कारण करिपय अवस्थामा पहाडिया र
मधेसी समुदायबीच फुट र विग्रहको
अवस्था रहेतापनि साभेदारी बनले
बनको व्यवस्थापनमा उपल्लो तटीय
र तल्लो तटीय क्षेत्रबीचको समन्वय र
सहकार्यको आवश्यकतालाई स्वीकार
गरेको छ । चुरे संरक्षण, पहाड हुदै
तराईसम्म जाने नदी- खोलाहरुको
व्यवस्थापन र वातावरणीय सेवाको
भुक्तानी जस्ता सवालमा साभेदारी
बनमित्र बहस शुरु भएको छ ।

“ धनुषा जिल्लाको २० गा.वि.स. र
जनकपुरधाम नगरपालिका क्षेत्र समेतर
बनाइएको जलाइघ साभेदारी बनमा
पहाडिया र मधेसी विचको आपसी
छलफल, समन्वय र सहकार्यको
कारण साभेदारी बन समुह गठन
भएको छ । १९८५ हेटर बन क्षेत्र ओ
गटेको यस साभेदारी बनमा तत्कालै
का काठ दाउरा निकाल सक्ने क्षमता
नभएपनि संरक्षणको लागि व्यापक
जनसहभागिता गराइदैछ । जसको
कारण दिनहुँ दुने चोरी नियन्त्रणमा
ह्रास आएको छ ।”

हिजोआज साभेदारी बनको छलफल,
बहस आदिमा जलाधार संरक्षण, चुरे
संरक्षण, वृक्षारोपण, समावेसी संगठन
निर्माण जस्ता सवालले प्रश्नस्त ठाँउ
पाउने गरेको छ ।

४३. धव कायाक्यातागको अहकार्य :
साभेदारी बनमा क्षमता विकास,
प्राविधिक ज्ञान र सीपको उपयो
ग, आम्दानी र खर्चको पारदर्शी
व्यवस्थापन आदि सवालमा जिल्ला
बन कार्यालय र समुदाय बीचको
सहकार्य ले सुशासन कायम गर्न
मद्दत पुऱ्याएको छ । योजना निर्माण,
कार्यान्वयन र अनुगमनमा हुने
सहकार्यले आपसी विश्वास समेत
बढाएको छ ।

४४. शुक्रियात्मको माध्यम
थार्ड्शाटाई धव

स्थानीय स्तरमा एक प्रभावशाली
साभा संस्थाको रूपमा साभेदारी बन
स्थापित भएको छ । भू-व्यवस्थापन
कार्यक्रम, जलवायू परिवर्तन र
अनुकूलन, जीविकोपार्जन र दीगो

बन व्यवस्थापन, सामाजिक सद्भाव
र समावेशीकरण लगाएतका लोकतन्त्र
प्रवर्धन जस्ता काममा साभेदारी बन
प्रभावकारी माध्यम बनेको छ । अत्य(
अधिक जनसंख्या भएको तराई मधेस क्षे
त्रमा एकीकृत श्रोत व्यवस्थापन कार्यमा
साभेदारी बन विस्तार र प्रवर्द्धन गर्न
सकेमा थप उपलब्धि हासिल हुने दे
खिन्छ ।

४. थार्ड्शाटाई धवको चूनौति तथा सम्भावित जोखिम

साभेदारी बन कार्यक्रमले शुरुवात
भएरेखि नै विरोधको सामना यहो
नु परेको छ । बनमाथि सामुदायिक
अधिकारको बकलात गर्ने हरु नै तराई
र मधेसी समुदायको श्रोत अधिकारको
वाधक बने । फरक भू-धरातल, दर्क्षणी
सीमावर्ती क्षेत्रको फरक भू-राजनैतिक
अवस्था, सामाजिक सांस्कृतिक र राजनै
तिक विविधता भएको तराई- मधेस
र त्याँहाँका वासिन्दालाई पहाडी क्षेत्रमा
सफल सामुदायिक बनको तरिका हुबहु
लाद्दन खोज्ने सरकारी नीति नियम
तथा केही गैरसरकारी संस्थाहरुको रवै
याको कारण अपेक्षाकृत सफलता साभेदारी
बनले पाउन सकेन ।

अकोंतर्फ बन नीति २०५७ र सो
अन्तर्गत बनेको साभेदारी बन
दिग्दर्शन २०६० खारेज गराउन के
ही विदेशी पैसाको चलखेलको कारण
पनि यसको विस्तार हुन सकेन् । बन
मन्त्रालय र मातहतका केही कर्मचार
हुरु तराईको बनमा जनसहभागिता गर
उन चाहैनथे, त्यसैको कारण पनि
कार्यक्रमले बाधा व्यहोर्नु पन्यो ।

४५. नीतिशब्द तथा क्लावर्बी श्रद्धाङ्ग :
साभेदारी बनमा तराई-मधेसका
नागरिकहरुको चासो बढौ गएको छ
। राजनैतिक दल, संघ संस्थाहरु एवं
मधेसवासी जनताको उर्लो चाहना र
बनमा निर्णयक सहभागिताको ख्यारे
टिको लागि वर्तमान साभेदारी बन
निर्देशिका- २०६८ पर्याप्त छैन् । बन ऐ
न २०४९ र नियमावली संशोधन गरी
तराई तथा मधेसको बन व्यवस्थापनको

लागि छुट्टै ऐन र नियमावली अवश्यक
छ । यदि तत्काल सरकारले कानूनी
व्यवस्था नगर्ने हो भने जनतामा नैर
शयता आउन सक्छ । अकोंतर्फ केही
स्वार्थ बोकेका विदेशी दलालहरु तर
ाईको बनमा जनसहभागिता बढाउने
कामको विरुद्धमा लागेका छन, यस्ता
तत्वहरुको चलखेल पनि चूनौतिपूर्ण

हुन सक्नेछ ।

वर्तमान साभेदारी बनले
केही बन पैदावारको उपयोग गर्न
पाउने बातावरण दिएपनि पूर्ण र
प्रभावकारी सहभागिता, निर्णयमा
पहुँच, लाभांशको उच्चतम उपयोग
गर्न तराई-मधेसवासीले पाएका छैन् ।
जिल्ला बन कार्यालय र समूह (समिति)
बीचको स्पष्ट कर्तव्य र जिम्मेवारी
किटान हुन सकेको छैन् । यस्तो
अवस्था कायम रही रहनु हुदैन् ।

४६. मात्र २ आपूर्ति धीयको

सामजिकत्याता :

साभेदारी बनले समेटेको बन क्षे
त्रको तुलनामा जनसंख्या अत्यन्त बढी
भएको कारण माग बमोजिम बन पै
दावार आपूर्ति हुन सक्ने स्थिति छैन् ।
यस्तो स्थितिमा साभेदारी बन प्रतिको
मोह घट्दै जाने सम्भावना रहन्द्या अको
'तर्फ वितरण गरिने बन पैदावार समेत
न्यायोचित किसिमले वितरण गर्न/गर
उन सहज छैन् । खुल्ला सीमा, गर
ीवीको बढदो स्तर, बन तस्करीको
विगविगी आदि कारणले समेत साभेदारी
बनले लाभ दाउरा नियन्त्रित थप्नेछ ।

४७. याटोकाट्यालहरु धीयको अमन्दव्य
२ अहकार्य :

तीनवटा प्रमुख सरोकारवाला र
अन्य सरोकारवालबीच बनको संर
क्षण, सर्वदर्शन र व्यवस्थापनमा
समन्वयात्मक ढंगले कार्य गर्नु आफै
मा चुनौतिपूर्ण कार्य हो । फरक-फरक
चासो बीच सरोकारवाला निकायको
व्यवस्थापन गर्न साभेदारी बनलाई
मुश्किल पन्नेछ ।

अकोंतर्फ बन, बनको महत्व, नीतिगत
र कानूनी व्यवस्था, अन्तराधिकृत
बातावरण लगाएतका विषयमा समेत
मधेसमा प्रश्नस्त छलफल र बहस हुन
सकेको छैन् । जसको कारण मानिसमा
जानकारीको अभाव एवं कर्तव्य र
जिम्मेवारीको बोध समेत भएको छैन् ।

यी सबै कुराले यो अभियानलाई चुनौ
ति थप्ने छ ।

५. विष्कर्ष तथा थिफाटिथ

कुनै पनि कार्यक्रमको प्रश्नस्त अवसर र
चुनौति हुन्छ, र साभेदारी बनमा पनि
त्यो अवसर र चुनौति छ । यी अवसर
र चुनौतिको बीच यो अभियानलाई
विस्तार गर्न तत्काल चालिनुपर्ने कदम
तल उल्लेख गरेको छ ।

४८. थार्ड्शाटाई धवको बम्बू अभ्यासले

प्रमाणित गरिसकेको छ कि तराई,
पहाड तथा हिमाली क्षेत्रको चक्का
बनको व्यवस्थापनमा सरोकारवाला
निकाय बीचको साभेदारीता अपरि
हार्य छ । स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरी
काम, कर्तव्य र अधिकारको किटान
गरेर साभेदारी बन व्यवस्थापन
प्रक्रियालाई अगाडी बढाउन सकेमा
आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय
क्षेत्रमा उल्लेख्य उपलब्धि हासिल
हुनेछ ।

४९. नीति तथा क्लावर्बी निर्माण गर्न
समय लाग्ने भएको अवस्था
तत्काल बन नियमावली संशोधन गरी
साभेदारी बनको हैसियतलाई बढाउन
आवश्यक छ भने आपसी कामको
स्पष्टताको लागि साभेदारी बन
व्यवस्थापन (काठ, दाउरा) संकलन
तथा विक्री वितरण निर्देशिका, साभेदारी
बनको लाभांश बाडँफाँड तथा
कोष परिचालन निर्देशिका, समूह
गठन तथा समिति व्यवस्थापन
निर्देशिका, साभेदारी बनमा गर
ीवी न्यूनीकरण कार्यक्रम कार्यविधि
लगाएत साभेदारी बनको लागि
आवश्यक पर्ने कानूनी र व्यवहारिक है
सियत र अवसर उपलब्ध गराउनु पने
देखिन्छ ।

५०. व्यापक जब्येतावा तथा ट्रांस्ट्रागत
क्षमता विकास :

साभेदारी बन विस्तारको लागि साभेदारी बन समूहमा व्यापक जनचे
तनामुलक कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने
देखिन्छ । यसैगरी साभेदारी बन समूह अन्तर्गतका उप समिति तथा
गा.वि.स.र बडा स्तरका समिति र
यसको छाता संगठन “साभेदारी बन उपभोक्ता महासंघ, नेपाल” (एकोफन)
को संस्थागत क्षमता विकास गराउने
र परिचालन गर्न आवश्यक छ ।

५१. धव क्लोब पिल्टाट्याको लागि व्यापक
जब्येतावा :

हाल कायम रहेको साभेदारी बनले
आफ्ना उपभोक्ताको माग पुरा गर्न
सक्ने स्थिति छैन् । यस्तो अवस्थामा
तराई तथा मधेसमा निजी तथा
सार्वजनिक जमिनमा वृक्षारोपण र
बन विस्तार गर्नुको विकल्प छैन् ।
यस कार्यमा साभेदारी बन उपभोक्ता
महासंघ मार्फत व्यापक वृक्षारोपण र
बन विस्तार अभियान संचालन गर्नुपर्ने
देखिन्छ ।

